

دانشکده تربیت
رشته مشاوره خانواده
پایان نامه کارشناسی ارشد

مدل مفهومی خودسرزنشگری با تکیه بر منابع اسلامی

استاد راهنما
حجت الاسلام دکتر عبدالاحد اسلامی

دانش پژوه
علی امینی

مرداد ۱۴۰۳

الحمد لله الذي
خلقنا من
الحمم

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

بسمه تعالی

تاریخ:

شماره: ص ۵۱

صورت جلسه دفاع پایان نامه

با تمیيدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد علمی این کد دانشجویی: ۴۰۰۲۱۵۰۰۳ رشته: مشاوره خانواده

تحت عنوان: مدل منوی خود سرزندگی باکیه بر منابع اسلامی

با حضور استاد راهنما و هیأت داوران در موسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت در تاریخ ۱۴۰۲/۰۵/۲۵ برگزار گردید و پایان نامه ایشان

با کسب نمره به عدد: ۱۶/۷۵ به جود قبول و تصدیق با درجه خوب پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا احمدی		
استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر عبدالاحد اسلامی		
استاد داور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر عباس ساطوریان		
نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای مصطفی رستمی		

معاون آموزشی موسسه

فدوی شاد صینی

دانشکده تربیت
رشته مشاوره خانواده
پایان نامه کارشناسی ارشد

مدل مفهومی خودسرزنشگری با تکیه بر منابع اسلامی

استاد راهنما
حجت الاسلام دکتر عبدالاحد اسلامی

دانش پژوه
علی امینی

مرداد ۱۴۰۳

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

اینجانب **علی امینی** فرزند **احمد** متولد **۱۳۸۱/۱/۱۶** به شماره شناسنامه **۱۵۴۰۶۱۷۹۲۰** صادره از **مراغه** به شماره دانش پژوهی **۴۰۰۲۱۵۰۰۳** رشته **مشاوره خانواده** متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این زمینه از آنها استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک همسطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادرشده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضاء

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیت های علمی پژوهشی مؤسسه است. اینجانب **علی امینی** دانش پژوه رشته **مشاوره خانواده** مقطع کارشناسی ارشد، متعهد می گردم موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه ام با موضوع:

مدل مفهومی خودسرزنشگری با تکیه بر منابع اسلامی

- رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده اینجانب خواهد بود:
۱. در صورت اقدام به چاپ پایان نامه، مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.
 ۲. در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه، در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:
- «کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته مشاوره خانواده است که در سال ۱۴۰۳ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی آقای دکتر عبدالاحد اسلامی از آن دفاع شده است».
۳. به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه، یک نسخه از آن به کتابخانه و یک نسخه نیز جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضاء

تقدیم به:

ساحت مقدس امانت داران گرانبها ترین در هستی

تقدیم به حضرت عبدالله بن عبدالمطلب و آمنه بنت وهب

پدر و مادر رسول گرامی اسلام.

به امید نیم نگاهی

سپاسگزاری:

از همسر من که کمک کار من در مسیر این تحقیق بوده است.
و همینطور استاد محترم حجه الاسلام عبدالاحد اسلامی که با
راهنمایی های دلسوزانه خویش، مرا در انجام این تحقیق یاری
کردند.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناخت مدل مفهومی خودسرزنشگری با تکیه بر منابع اسلامی صورت گرفته است. روش به کار رفته در این پژوهش، کیفی از نوع تحلیل محتوای متون دینی بود؛ برای روایی محتوا از نظر چندین نفر از کارشناسان در زمینه روانشناسی و شناخت منابع اسلامی استفاده شد. در بخش مفهوم شناسی ابتدا آموزه های مربوط به خودسرزنشگری مطلوب و نامطلوب از منابع اسلامی استخراج و با تحلیل محتوای هر یک از این آموزه ها آیات و روایات، مؤلفه های مفهومی خودسرزنشگری مطلوب و نامطلوب به دست آمد. سپس این مؤلفه ها در سه محور شناختی، هیجانی و رفتاری مقوله بندی شد. در مرحله بعد به منظور بررسی روایی محتوا اطلاعات گردآوری شده در مراحل قبل، در قالب یک فرم نظر سنجی در اختیار نه نفر از کارشناسان حوزه علوم دینی و روانشناسی قرار گرفت و از آنها خواسته شد تا نظر خود را در مورد مؤلفه های مفهومی خودسرزنشگری مطلوب و نامطلوب و ارتباط هر یک از آنها با محورهای سه گانه شناختی، عاطفی هیجانی در یک مقیاس چهار درجه ای از ارتباط کامل، مرتبط اما نیاز به بازبینی، نیاز به بازبینی و بی ارتباط مشخص کنند. همینطور از آنها خواسته شد در مقیاسی سه درجه ای ضروری بودن، مفید ولی غیر ضروری بودن و غیر ضروری بودن مولفه را نیز بررسی نمایند. یافته های پژوهش در مورد مدل مفهومی خودسرزنشگری بر اساس منابع اسلامی به این صورت بود که خودسرزنشگری مطلوب دارای هشت مؤلفه اصلی انسان شناسی، خدا شناسی، شناخت تاثیر اعمال بر سعادت و شقاوت انسان، شناخت عیوب خود، قصد اصلاح نفس، خوف از خدا، رجاء نسبت به خدا و احساس بندگی نسبت به خدا است. همچنین نتایج مربوط به پژوهش در آیات و روایات در باره مولفه های خودسرزنشگری نامطلوب نیز سه مولفه زیر به دست آمد: سرزنش خود به خاطر دنیا، خودسرزنشگری از بین برنده حرمت خود و خودسرزنشگری به خاطر مستحبات خارج از ظرفیت فرد. سپس روایی محتوایی CVI و CVT با استفاده از نظرات کارشناسان تایید شد.

واژگان کلیدی: خودسرزنشگری، مدل مفهومی، منابع اسلامی

فهرست

فصل اول: کلیات و مفاهیم..... ۱

- ۱-۱ مقدمه ۲
- ۲-۱ بیان مسئله ۳
- ۳-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش ۷
- ۴-۱ اهداف پژوهش ۸
- ۵-۱ پرسش های پژوهش ۹
- ۱-۵-۱ پرسش اصلی ۹
- ۲-۵-۱ پرسش فرعی ۹
- ۶-۱ تعریف مفاهیم ۹
- ۱-۶-۱ مدل مفهومی ۹
- ۲-۶-۱ خودسرزنشگری ۱۰
- ۳-۶-۱ منابع اسلامی ۱۱

فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش..... ۱۳

- ۱-۲ مبانی نظری پژوهش ۱۴
- ۱-۱-۲ مفهوم شناسی خودسرزنشگری ۱۴
- ۲-۲ دیدگاه های روانشناسی معاصر در باره خودسرزنشگری ۱۸
- ۱-۲-۲ روانشناسی شخصیت ۱۹
- ۲-۲-۲ روانشناسی انگیزش و هیجان ۲۷
- ۳-۲-۲ روانشناسی اختلالات ۲۹
- ۳-۲ دیدگاه علمای اسلام در باره خودسرزنشگری ۳۰
- ۱-۳-۲ بررسی خودسرزنشگری در علم اخلاق ۳۰
- ۲-۳-۲ بررسی خودسرزنشگری در علم تفسیر قرآن ۴۱
- ۴-۲ پیشینه پژوهش ۴۴
- ۵-۲ آیات و روایات خودسرزنشگری ۴۸

۴۸.....	۲-۵-۱ خودسرزنشگری در قرآن.....
۵۴.....	۲-۵-۲ خودسرزنشگری در روایات.....
۶۱.....	فصل سوم: روش پژوهش.....
۶۲.....	۳-۱ روش پژوهش.....
۶۳.....	۳-۲ جامعه آماری و روش انتخاب آن در پژوهش.....
۶۴.....	۳-۳ ابزار گردآوری داده ها.....
۶۵.....	۳-۴ روش تجزیه و تحلیل داده های پژوهش.....
۶۷.....	فصل چهارم: یافته های پژوهش.....
۶۹.....	۴-۱ یافته های پژوهش مرتبط با مولفه های خودسرزنشگری.....
۶۹.....	۴-۱-۱ مولفه های خودسرزنشگری مطلوب از منظر اسلام.....
۸۵.....	۴-۱-۲ مولفه های خودسرزنشگری نامطلوب از منظر اسلام.....
۹۰.....	۴-۲ یافته های پژوهش درباره بررسی میزان روایی محتوای مدل مفهومی خودسرزنشگری در.....
۹۵.....	فصل پنجم: نتیجه گیری.....
۹۹.....	۵-۱ محدودیت های پژوهش.....
۱۰۰.....	۵-۲ پیشنهادات پژوهش.....
۱۰۳.....	منابع و مأخذ.....

فهرست جداول

۹۰.....	جدول ۴-۱ - ضرورت مولفه های خودسرزنشگری مطلوب با تکیه بر منابع اسلامی.....
۹۰.....	جدول ۴-۲ - میزان ارتباط مولفه های خودسرزنشگری مطلوب با تکیه بر منابع اسلامی.....
۹۲.....	جدول ۴-۳ - ضرورت مولفه های خودسرزنشگری مطلوب با تکیه بر منابع اسلامی.....
۹۲.....	جدول ۴-۴ - ارتباط مولفه های خودسرزنشگری مطلوب با تکیه بر منابع اسلامی.....
۹۹.....	جدول ۵-۱ مولفه های خودسرزنشگری مطلوب با تکیه بر منابع اسلامی.....

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱ مقدمه

خودسرزنشگری یکی از مفاهیمی است که در دین و روایات معصومین (علیهم السلام) مورد توجه قرار گرفته است. این مفهوم همواره به صورت غیر متمرکز در علوم مختلفی همانند علم اخلاق و علم تفسیر مورد بحث قرار گرفته است. چراکه یکی از عوامل موثر در تحقق سعادت اخروی و کمال انسانی، خودسرزنشگری مطلوب و مثبتی است که در اسلام به آن توجه شده است. در مقابل نیز برخی از اقسام خودسرزنشگری، به عنوان خودسرزنشگری نامطلوب دانسته شده و در اسلام مورد نهی قرار گرفته است.

پژوهش‌هایی نیز در این زمینه در علوم مختلف انجام شده است که قطعه‌هایی جدا از هم هستند و تا به حال در پژوهشی به صورت مستقل در مورد این مسئله، و مولفه‌های آن از منظر منابع اسلامی صورت نگرفته است. بر همین اساس با توجه به نقش و جایگاه خودسرزنشگری مطلوب و نامطلوب در چارچوب آموزه‌های اسلامی و ادبیات دینی، محقق در این پژوهش در پی کشف مولفه‌های اساسی خودسرزنشگری مطلوب و نامطلوب با تکیه بر منابع اسلامی مشتمل بر آیات قرآن و روایات اهل بیت (علیهم السلام) است.

۱-۲ بیان مسئله

موضوع خودسرزنشگری در علم روانشناسی، ذیل عنوان روانشناسی شخصیت^۱ (شولتز^۲، ۱۳۸۴، ص ۶۱) و همینطور ذیل عنوان روانشناسی انگیزش و هیجان^۳ (ریو^۴، ۱۳۸۸، ص ۲۶۸) و همینطور در پاره ای از مسائل در روانشناسی مثبت گرا^۵ (کار^۶، ۱۳۹۱، ص ۳۸۲) مورد بحث قرار گرفته است.

وجدان سرزنشگر خود نیرو و قوه ی خاصی در درون انسان ها است، که به انجام وظیفه و تمایل به نیکی ها و اجتناب از بدی ها امر میکند؛ و در صورتی که فرد کار خطایی انجام دهد او را سرزنش میکند (منتظر و محمدی منفرد، ۱۳۹۵). و یا در تعریفی دیگر از وجدان اخلاقی سرزنشگر، اینطور گفته شده است: وجدان اخلاقی یعنی توانایی تشخیص خیر و شر که محرکی برای عمل به نیکی ها و قوانین است (عساکره و دیبا، ۱۳۹۷).

در اصطلاح روانشناسی، وجدان سرزنشگر اغلب به عنوان عامل منجر شدن به سوی احساس پشیمانی تشریح میشود و این مسئله هنگامی روی میدهد که فرد مرتکب عملی میشود که در مقابل ارزش های اخلاقی و احساسات نیک فرد قرار بگیرد (زارع گنجرودی و محمدی منفرد، ۱۳۹۴).

سرزنش خود و احساس حقارت بابت ضعف های خود، به عنوان یک نیروی تعیین کننده رفتار همواره حاضر و حیاتی است (شولتز، ۱۳۸۴، ص ۱۴۳). آدلر^۷ معتقد است: معنای انسان بودن این است که فرد خود را حقیر احساس کند (فیست^۸، فیست^۹، رابرتس^{۱۰}، ۱۳۹۵، ص ۱۱۶). البته آدلر معتقد بود در صورتی که سرزنش خود به حدی برسد که ایجاد احساس بی کفایتی^{۱۱} در فرد را در پی داشته باشد، ممکن است فرد هر نوع فعالیتی را که می تواند عزت نفس او را به چالش بکشد و تحریک کند پس بزند؛ و به دلیل احساس ناتوانی در اثر شکست های زیاد دیگر دست به تلاش جدیدی نزند. چراکه هر

¹ Personality psychology

² Schultz:-d

³ Psychology of motivation and excitement

⁴ Marshallireeve:-j

⁵ Positive psychology

⁶ Carr:-a

⁷ Adler

⁸ Fist:-j

⁹ Fist:-j

¹⁰ Roberts:-t

¹¹ Feeling of inadequacy

تلاش جدیدی که برای او به شکست منتهی بشود باعث ایجاد سرزنش و تنبیه بیشتر توسط خودش خواهد بود (ارسولا^۱، ۱۳۸۹، ص ۱۶۳).

در روانشناسی مثبت خودسرزنشگری مقدمه ای برای خودبخششی^۲ دانسته شده است. خود بخششی مواجهه با خطاهای خود و رها کردن افکار و احساسات معطوف به خود و جایگزین کردن آن ها با شفقت و بخشش و عشق و محبت است که نتیجه آن افزایش عزت نفس است. خود بخششی نه رفتار پوزش خواهانه است و نه باید آن را با بی گناهی یا خود شیفتگی اشتباه گرفت. در حقیقت خود بخششی شامل پذیرش درد و مسئولیت خود در فرایند احساس پشیمانی و ندامت است (ول^۳، دشی^۴ و وکانی^۵ ۲۰۰۸ به نقل از روئینی^۶ ۲۰۱۷ ص ۲۳۰).

همچنین در مکتب روانکاوی^۷ از خود سرزنشگر تعبیر به فرامن^۸ شده است (شولتز، ۱۳۸۴، ص ۶۱). فرامن میتواند چنان بر شخصیت غالب باشد که فرد احساس گناه و حقارت کند و در برخی موارد کنترل بیش از اندازه فرا خود میتواند به سرزنش خویشتن و نوسانات خلقی شدید منجر شود (فیست^۹، فیست^{۱۰}، رابرتس^{۱۱}، ۱۳۹۵، ص ۴۶).

هلر^{۱۲} نیز در کتاب دانشنامه فروید در باره معنای فرامن معتقد است که فرامن عنصری کمال طلب است که به صورت افراطی دنبال رسیدن به کمال انسان است، و در صورتی که فرد خطایی کند که همخوان با آرمان های کمال خواهانه فرامن نباشد، فرامن، فرد را با عذاب وجدان تنبیه میکند (هلر، ۱۳۸۹، ۳۴۸).

در برخی تحقیقات روانشناسی خودسرزنشگری به دو جنبه مثبت و منفی تقسیم شده است که احساس گناه مثبت از طریق اعمال راهکارهای جبران کننده اشتباه رفتار مثبت نوع دوستانه را ترویج میکند، و در مقابل شرم و خودسرزنشگری منفی، با افزایش فاصله اجتماعی و فاصله بین فردی نوع دوستی را

¹ Ursulae-o

² Seh-forgiveness

³ Wohl

⁴ Deshea

⁵ Wahkinney

⁶ Ryini-c

⁷ psychoanaiysis

⁸ Superego

⁹ Fist-j

¹⁰ Fist-j

¹¹ Roberts-t

¹² Sharon-h

در فرد کاهش می‌دهد (پولوکو^۱، زان^۲ و الیوت^۳ ۲۰۱۳). در جنبه منفی خودسرزنشگری در نهایت با احساس بی‌کفایتی، خلق افسرده و ناامیدی و به دنبال آن شرم و گوشه‌گیری همراه میشوند (زان و همکاران ۲۰۱۵).

وجدان، در اوایل کودکی شکل می‌گیرد و اغلب نظریه‌ها قبول دارند که در ابتدا اصول اخلاقی کودک به صورت بیرونی توسط بزرگترها کنترل میشود و به تدریج خوب و بد را درک میکند (رک، ۱۳۸۸، ۲۵۸).

فروید معتقد است کودکان خردسال فرامن یا وجدان را، به وسیله همانندسازی با والد هم‌جنس خود و پذیرش معیارهای او به دست می‌آورند و برای اجتناب از احساس گناه که از فرامن اطاعت میکنند؛ این رشد اخلاقی به نظر فروید، در حدود ۵ تا ۶ سالگی اتفاق می‌افتد. البته در روانشناسی امروز، بیشتر پژوهشگران با نظر فروید در باره نحوه شکل‌گیری وجدان اخلاقی مخالف اند (برک، ۱۳۸۸، ۲۵۸).

به عقیده پیازه، زمان شکل‌گیری استدلال اخلاقی در کودکان که به دلیل دارا شدن وجدان اخلاقی به آن دست پیدا میکنند، در سن میان کودکی (در حدود ۷ تا ۱۲ سالگی است) که پیازه از آن، تعبیر به دوران عملیات عینی میکند (پاپالیا^۴، الدز^۵ و فلدمن^۶، ۱۴۰۱، ۳۶۳).

در مباحث اسلامی هم به بحث وجدان سرزنشگر به عنوان یکی از کارکردهای نفس انسان توجه شده است. گاهی از آن تعبیر به نفس لوامه شده است (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۲۰، ۱۰۳). نفس لوامه رستخیز کوچکی است در درون جان هر انسان، که بعد از انجام یک کار نیک یا بد، بلافاصله محکمه آن در درون جان تشکیل می‌گردد و به حساب و کتاب او می‌رسد. وجدان انسان برای جلوگیری از ارتکاب اشتباهات و گناهان توسط انسان کارکردی به نام سرزنش خود دارد که از آن برای ایجاد عذاب وجدان و جلوگیری از تکرار این اشتباه استفاده میکند و باعث شکل‌گیری مفهومی به نام توبه میشود که گناه فرد در درگاه الهی مورد آمرزش قرار می‌گیرد و فرد به واسطه‌ی توبه کار بودن خود سعادت مند میشود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۵، ص ۲۸۲).

¹ Pulcu:-e

² Zahn:-r

³ Elliot:-r

⁴ Papalia:-d

⁵ Olds:-s

⁶ Feldman:-r